

Velimir Stojnić

NA PUTU DO PRVE KRAJIŠKE NOU BRIGADE

Polovinom marta 1942. godine iz Kozare je, u Podgrmeč stiglo direktivno pismo Djure Pucara Starog. U pismu nas obavještava da Drugi odred formira kozarački udarni bataljon, a da su Prvi, Treći i Peti odred dužni da od svojih boraca, hitno i neodložno formiraju još jedan udarni bataljon. Zadatak ova dva udarna bataljona je da brzom akcijom razbiju Drenovićeve četnike na mrkonjićkom sektoru i Marčetićeve na području Manjače. Plan je bio da naš udarni bataljon krene od Ribnika, a Kozarački od Maričke i Piskavice. Na taj način bismo, kako se to Stari slikovito izrazio, četničke bataljone "Manjača" i "Petar Kočić" saterali u "sandvič" i razbili ih.

Sličan zadatak smo imali u februaru, kada je trebalo formirati proleterski bataljon. Za taj bataljon, odabirali smo i borce i kadrove, svesni da on napušta svoj teren, odlazi u Istočnu Bosnu i ulazi u sastav proleterske brigade. Toga su bili svesni i borci i kadrovi, a i narod koji ih je svečano ispratio na njihov borbeni put. U pismu Starog, ovog puta, nije rečeno kakav će biti zadatak Udarnog bataljona nakon razbijanja Drenovićevih i Marčetićevih četnika. I mada je direktiva bila da se i za tu jedinicu odaberu najpouzdaniji borci mi smo bataljon sastavili od postojećih četa. Iz Prvog odreda uzeli smo dve čete - novsku i bihaćku, pojačanu jednim krupnim vodom, iz Petog - petrovačku, a iz Trećeg

jednu četu iz bataljona "Pelagić". Ne znam ali verovatno po istoj odluci su, sa nama, na isti zadatak krenule protajaska i mokronoška četa, na čelu sa Duškom Jovićem, komandantom bataljona "Budućnost". Sve su to bile jake i pokretne čete, spremne da krenu na drugi teren i na novi zadatak, ali o tome da definitivno napuštaju svoje matične odrede tada nije bilo reči.

Ni štab udarnog bataljona nije bio formiran na uobičajeni način. Osim komandanta Voje Todorovića Lerera koji je došao sa dužnosti komandanta bihaćko-novskog bataljona, ostali članovi štaba su privremeno obavljali svoje dužnosti u bataljonu. Politički komesar bataljona doktor Vaso Butozan ostao je politički komesar Trećeg krajiškog odreda, a ja sam, kao politički komesar Prvog krajiškog odreda, vršio dužnost zamenika političkog komesara bataljona. Ni hasan Kikić kao operativni oficir nije bio stalni član štaba. On je sa nama, zapravo, krenuo sa ciljem da se bezbedno prebaci u srednju Bosnu, u sedište Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. Hteo je da raspravi svoje predratno držanje u vezi sukoba na književnoj levici.

Sve to je, kod boraca i njihovih neposrednih starešina doprinelo opštem utisku da će se njihove jedinice po izvršenju zadatka vratiti u svoje matične odrede, mada potreba za tim, naročito, u Prvom, Drugom i Petom odred, uopšte nije postojala. Tamo se NOP nalazio i u političkom i u vojnim usponu. Tamo su priticala nove snage a i inače je bio uzet odlučan kurs da krajiški odredi stvaraju što veći broj udarnih jedinica četa i bataljona koje se neće držati odre

djene teritorije.

*
* *

Prvog aprila, tri čete udarnog bataljona - novska, bihaćka i petrovačka - našle su se na okupu u Ribniku. Štab je prenoćio u školi. Tu smo na samom startu doživeli vatre no krštenje. U rani zoru, naleteo je italijanski avion. Nisam stigao da izađem iz škole, a u prostoru oko nje, inače nije bilo pogodnog zaklona, pa sam se sa Stojanom Kovačevićem, članom biroa Okružnog komiteta, sklonio u podrum. Bomba koja je pogodila školu, nije eksplodirala, ali je zato prošla od krova do prizemlja. Mahinalno sam iz duhanske kutije potegao za cigaretom. Stražno mi se pušilo, ali baš kao što se to dešava obično u snu, nikako nisam uspevao da nadjem šibicu. Kada smo izašli iz podruma, imali smo šta videti. Čitav jedan bočni zid zgrade bio je odvaljen, gornja prostorija se naherila, a naši se kreveti kao posle zemljotresa, povukli na srednje. Bombardovanje Ribnika nas je iznenadilo, ali i upozorilo. Drenović je, verovatno, preko svojih najpouzdanijih ljudi, pratio naše kretanje

*
* *

Sastavljen iz tri krajiška odreda, za razliku od kozaračkog, naš bataljon je u stvari bio kombinovani udarni bataljon. U svakom pogledu, on je bio elitna vojska NOP Bosanske krajine. Imao je šest dobro naoružanih četa 710

pušaka i 34 puškomitraljeza. Borci su bili dobro odeveni i obuveni. Kao svaka regularna vojna jedinica, bataljon je imao sopstvenu komoru. Mada veoma mladi, borci su biliiskusni ratnici. U svojim matičnim odredima oni se od početka ustan-ka bez prekida bore protiv ustaško-domobrinskih snaga, a od kraja 1941. i protiv italijanskih snaga. Po svojoj političkoj zrelosti borci ovog bataljona su bili nepokolebivi nosioci ideje bratstva i jedinstva. Srpski sastav bataljona ovde je dobro došao. Četničke vodje Uroš Drenović, komandant bataljona Petar Kočić i Todica Mitrović, njegov glavni ideolog, trgovac iz Baraća, unorno su pronosili glasine da je naš bataljon došao na mrkonjički teren sa zadatkom da razoruža srpski narod. Pokušali su tako da unesu strah u ovdašnje ustaničke mase, kako bi ih podstakli da se bore protiv partizana, i u narod da bi ih podržao u borbi. Mi tad nismo imali pravu predstavu o uticaju Drenovića na ovdašnje ustaničke mase. Bili smo ubedjeni da jenjegov uticaj i na vojsku i u selima dominantan i da ćemo naići na žestok otpor.

*

* *

Pojava kombinovanog udarnog bataljona na području Trećeg odreda uznemirila je i četničke eksponente u Šolajinom bataljonu "Iskra". To su Šolajin zamenik Mitar Trivunčić i komandir Nikola Vještica. Tog Vješticu pamtim još od septembra 1941. iz jednog izveštaja Nemanje Vlatkovića, kojeg mi je uputio kao političkom komesaru Prve brigade za oslobo-

...
...
...
...
...
... 5.

djenje zapadne Bosne i Like. Ja sam tada upravo bio angažovan na ujačavanju naziva ustaničkih jedinica. Trebalo se je, na bazi opšte direktive, koju nam je preneo Djuro Pucar Stari, izboriti za naziv "partizan" kao zajednički, umesto naziva koji su se spontano javljali kao "gerilac", "ustanik" i sl. U Nemanjinom izveštaju bilo je reči i o jedinici u bataljonu "Iskra" pod nazivom "Crna ruka", čiji je komandir Nikola Vještica. Pošto je taj naziv po tadašnjim mojim shvatanjima imao osvetničku konotaciju napisao sam Nemanji da bi naročito trebalo insistirati na ukidanju tog naziva. Sada su Mitar Trivunčić i taj Nikola Vještica uzeli Nemanju za taoca, vezali ga i zatvorili u gerzovačku školu, pod pretnjom da će ga stréljati, ako udarni bataljon predje na njihov teren u Pljevu. U stvari, oni su na taj način stavili do znanja da su protiv svakog povezivanja udarnog bataljona sa bataljonom "Iskra". Pošto je dolazak našeg bataljona predstavljao podršku svim snagama u Trećem odredu koje od početka vode beskompromisnu borbu protiv italijanskog okupatora, Šolaja se odmah povezo sa nama i gotovo svakodnevno dolazio u naš štab. Mi smo mu predložili da kao komandant "Iskre" udje i u sastav našeg štaba, a Vojo Todorović mu je čak predložio da preuzme komandu i nad našim bataljonom s tim što bi mu on bio zamenik. Šolaja nije mogao prihvatiti takve predloge. U tom trenutku njegov bataljon se nalazio u krizi. Šolaja je, međjutim bio svestan svog ličnog uticaja u ustaničkim masama. Taj uticaj je bio trajniji od svih kriza. On se, odista, bojava cepanja srpskih ustaničkih masa na celom tom području, osobito u svom bataljonu, i činio je sve

da očuva njihovo jedinstvo. Dobro je poznavao mentalitet ljudi. Na on nije odmah prišio petokraku zvezdu. Pokazivao je maksimalnu streljivost prema svojim direktnim protivnicima u bataljonu i kada je bio u većini i kada se nalazio u manjini. Ne bi se moglo reći da je to činio zato što je imao iluzija. On se na svoj tribunski način borio za očuvanje jedinstva srpskih ustaničkih masa nepokolebljivo ostajući na poziciji borbe protiv okupatora. Taj svoj stav je najsažetije izrazio na gerzovačkom vojnom političkom savetovanju 10. decembra 1941. godine u prepirci sa Drenovićem kada je ovaj tražio da izvoji svoj bataljon kao četnički. Dušan Lisica koji je tu bio prisutan, seća se da je Šolaja rekao: 'Ako je i bog fašista, moja će puška pucati i u njega'.

*

* *

Pred ulazak u Baraće, neočekivano nam se ukazala prilika da zarobimo Uroša Drenovića. Slučajno smo saznali da je on lično u školi. Bio je maglovit dan ranog proleća u platinini. Sipila je kiša sa susnežicom. Obrezno smo se privlačili školi, čak smo dospeli do ograde njenog dvorišta. Spazili su nas u poslednjem trenutku Drenović i njegova žena izleteli su iz škole, iskoristili maglu, i izgubili su se u gusti šu niskog rastinja. Tamo su se izgleda dočepali konja i tako na očigled svih nas umakli. Upali smo u praznu školsku zgradu. U njihovom stanu na gornjem spratu, vladala je domaća atmosfera. U kuhinji na sporetu krčkao se pasulj, a na sećiji u njegovoj sobi, bile su razastrte nekakve fotografije. Bilo ih

je veoma mnogo. Seo sam na sećiju i sve mi je odmah bilo jasno. Dok smo se mi privlačili školi on je zbog nečeg prebirao po fotografijama iz svog djačkog doba. Najviše je bilo skupnih fotografija ispod Banjalučke učiteljske škole, sa djačkih izleta, iz školskog internata. Mnštvo mladića i devojaka, a sve ih poimenično znam. Tu smo dakle svi, iz jednog kolektiva, mladi kao rosa, vedri nasmejani. Već tada smo se počeli politički razilaziti, a rat je poništio u to vreme. Prebrajam žrtve mladih učitelja iz prošlogodišnjih ustaških pokolja. Stravično ih je mnogo. Ni nas preživjele niko više ne bih sastavio. Ne zbog toga što smo u tri različite vojske domobranima, četnicima, partizanima. Svi mi preživeli, iz tog djačkog kolektiva, igramo vodeće uloge u međusobnom sukobu do istrebljenja. A Nemanja mi još prošle godine piše da je naš profesor crtanja Aleksandar Bojko, zapovednik ustaško-domobranske bojne kod Jajca i kaže "žestoko se bije". A tog Bojka, niko od nas djaka se nije bojao, bez obzira na naše političko opredeljenje. On je bio banjalučki boem i, po mentalitetu su mu bili bliži djaci nego njegove kolege. Razgledam fotografiju podmlatka banjalučkog akademskog nogometnog kluba "Balkan". Prepoznajem Uroša Drenovića, mog brata Radeka, Zvonka Komaricu. U ruci mi je fotografija učitelja Mile Gagića iz djačkih dana. On je Urošev razredni drug, a njegova žena Radana Kudra je moja razredna drugarica. Daskora je Mile bio u Podgrmeču. U početku ustanka se borio, a onda se povukao u Lušci Palanku, sedi u zavećku i intrigira. Upao je u četničko društvo - Jelača, Djilas, Guteša, koje se preko žandara iz Dabra Jove Vokića povezuje sa Italija-

nima u Sanskom Mostu. Pokušavam da ga ubedim da se prihvati neke dužnosti u nekoj borbenoj jedinici. Kažem mu da je ne dostojno jednog narodnog učitelja da sedi kod kuće dok se čitav narod bori. Ne mogu ga ubediti. Tvrdi da je bolestan. I ja sam znam da je osetljiv na plaću. Razgovaram sa Radanom. Kažem joj da imamo pouzdane podatke u kakvom se društvu Mile nalazi, pa ako ostane u Lušci Palanci i sam će ogreznuti u neprijateljstvo. Radana me uplašeno pita: šta da radi? Save tujem joj da je za Milu najbolje da ode u neku borbenu jedinicu, što dalje od Lušci Palanke. Posalo bih ga u Radičku četu sa svim preporukama. Tamo je politički komesar Stojan Makić, naš zajednički školski drug. On bi ga lepo prihvatio. Radana plače. Plaši se da će poginuti. Imaju malo dete, a Mile nije hrabar čovek. Obećavam Radani da ćemo o Mili voditi posebno računa. Neka ga pošalje do mene u Majkić Ujbru u štab Prvog odreda. Radana je uputila Milu. Prihvatio je da ode u Radičku četuju. Pitao me je jedino da li može dobiti neke ne borbeno zaduženje. Rekao sam mu da ga sami Radičani onda ne bi dobro primili. Oni su žestoki borci. Ne volje ljude po kancelarijama, osobito sa strane. Izdao sam mu propusnicu i napisao preporuku. Večerali smo zajedno kao stari školski drugovi. Prenoćio je u štabu. A onda, umesto da ode u radičku četuju, okrenuo je prko Grmeča i zgodio na Manjaču u četnički štab Vukašina Marčetića. Radana je nekoliko puta dolazila do mene, preklinjala me da joj kažem istinu. Pobojala se da smo ga ubili. Ja joj ništa nisam mogao reći, osim da Mile nije stigao u Radičku četuju. Smirila se tek kada je, meni nekim nepoznatim putem, dobila prve vesti neposredno od Mile. Meni

o tome ništa nije govorila. Bila je u velikom strahu i nezvjesnosti. Mile je, odista, našao zavetrinu kod Mukašina Marčetića, ali je četnička propaganda iskoristila njegovo prebegavanje, a kod nas, u Podgrmeču i u celoj Krajini, navukao je na sebe odijum zloglasnog četničkog vodje.

*
* * *

Na području Dragnić Podova, Podgorja, Gerzova i Baraća, dejstvuje tzv. bataljon Perice Vasića. Perica je bivši lugar sa Čardaka. On je član Drenovićevog štaba, a njegov bataljon pod Drenovićevom komandom. Čudna je to vojnička smesha. U tom bataljonu su svi domaći ljudi bez obzira na ideološku opredeljenost: zeleni aadar, četnici, komunisti. Dvoje Peričine dece su skojevci. Rosa je bivši djak trgovačke akademije, a Vojin bivši gimnazijalac. Oni sa Čedom Miletićem i Milanom Racom, čine skojevsku grupu na Čardaku. Rosa i Vojin nisu mogli da pridobiju oca za NOP. On je čvrsto bio povezan sa Urošem Drenovićem. Prilikom napada na Mrkonjić Grad u noći 25. i 26. februara, Drenović i Vasić su napustili svoje položaje, prepustivši ih Italijanima i tako ostavili Šolaju u samom gradu na cedilu. Kao kroz san, vidim Rosu sa francuskom kapicom u našoj koloni. Mi mladi kao zelena trava, a ona jedini cvetić među nama. Provodi nas kroz nepoznate predele, u kojima caruje njen otac. Ona nas je i povezala sa ljudima iz ovog bataljona. Ta mlada i gotovo izolirana skojevska grupa nije bila bez uticaja na ovdašnje ustaničke mase. Četa Ste-

vana Prole prva je zatražila pregovore. Bila je to izgleda najbrojnija četa u Peričinom bataljonu. Okupljala je preko 100 boraca iz Dragnić Podova i Podgorja. Za Prolu smo čuli da je hrabar čovek, ali je izgleda povukao svoju četu iz Mrkonjić Grada kada je saznao da su položaje napustili Drenović i Perica Vasić. Prihvatili smo pregovore, ali smo od Šolaje tražili da i on bude prisutan. On nam je bio garancija da će sa Prolom odista razgovarati. Šolaja je obećao doći na sastanak. Ugovoreno je da se sastanak održi u Dragnić Podovima, u Prolinom selu. Na sastanak smo krenuli Vojo i ja sa pratnjom. U selo smo stigli predveče. Tu je valjalo i prenoćiti. U prolinom dvorištu je vrvila njegova vojska. Spremali se večera. U planini je bilo prohladno, pa nam je Prole ponudio da udjemo u kuću. Očekivali smo da ćemo zateći Šolaju. Njega međjutim, nije bilo. U očekivanju njega radje smo posedali po nekim balvanima u dvorištu. Najviše su me iznadle oznake ove vojske. Na kapama -- srpske i jugoslovenske trobojke, poneka petrokaka, a na reverima dosta crvenih traka. Ne sećam se da sam video i jednu kokardu. Čovek se, odista, intimno pitao šta na okupu drži ovu vojsku koja se prestala boriti u glavnom se izležava.

Odjedared je odjeknuo pucanj. Podjednako smo se trgli i mi i Prolini ljudi. Sa kraj sela, Šolaja je najavljivao svoj dolazak.

Razgovori su protekli uspešno. Komanda čete je upotpunjena sa Draganom Prolom iz Pljeve kao političkim komesarom čete i Čedom Miletićem kao zamenikom političkog komesara, a za zamenika komandira je odredjen Tojin Vasić. Zaključeno

je da se četa u nedelju spusti u Gerzovo, gdje će biti postrojen i udarni bataljon i da položi zakletvu kao dobrovoljačka vojska. Odlučeno je da se polaganje zakletve izvrši pred narodom.

*

* *

Osvanuo je sunčan i vedar dan. Gerzovo je prepuno naroda. Na čistom prostoru izspred Hana Riste Roljića, postrojene su jedna naspram druge dve ustaničke vojske. Domaća - neujednačeno odevena i kojekako naoružana. Udarni bataljon - u savršenom stroju. Borci dobro odeveni i obuveni i, do zuba, naoružani. Po njihovom spoljnom izgledu same od sebe padaju u vodu četničke priče da je borba protiv okupatora nemoguća i da srpski narod vodi u propast. Govori doktor Vaso Butozan, potom Vojo Todorović, pa ja. Ljudi prate svaku našu reč. Hoće da se uvere ko smo, odakle smo, protiv koga se borimo, zbog čega smo došli među njih, šta je to dobrovoljačka vojska. Potom govori Šolaja. On pogadja njihove nedoumice i pravo na njih odgovara. Oni mu veruju. Znaju da ih on ne laže i da sve kraže pravo u brk. On kaže da niko ovde neće biti razoružan zato što je Srbin. Pokazuje na udarni bataljon govoreći da tako izgleda vojska koja se bori protiv fašista da protiv takve vojske on ne bi ni hteo ni smeo da se bori. Ovde nema takve vojske. Ljudi su prestali da se bore. Izležavaju se. Poziva ih u zajedničku borbu. Sve što je imao da kaže on je rekao u nekoliko rečenica. Bio je burno

pozdravljen. Zakletva je položena u najvećoj tišini. Potom je nastalo narodno veselje. Četa je vraćena u sastav Trećeg odreda i, bez posebnog borbenog zaduženja, upućena na Čardak sa ciljem da se organizaciono i politički sredi.

*

* *

Naš udarni bataljon formiran je u vreme kada četničke vodje Drenović i Todica Mitrović nisu više mogli računati na podršku Italijana. Italijanske trupe su se nalazile pred definitivnim povlačenjem iz Bosanske krajine i uglavnom su se držale gradova. Jediní ozbiljniji sukob sa udruženim snagama Italije, ustaša i domobrana imali smo na Štrbini, prevoju između Mrkonjić Grada i Mliništa. Izgleda da je već tada 31. bataljon 4. puka "Bersaljera" u jačini od 700 vojnika imao nameru da se iz Mrkonjić Grada probije do Mliništa i Glamoča potpomognut 1. bojnom 9. domobranskog puka i dve ustaške satnije. Mi smo pak računali da su njihove namere ofanzivnog karaktera protiv udarnog bataljona, pa smo ih sačekali na Štrbini i Podrašnici. Raspored naših jedinica na jednom krilu Vojo Todorović je poverio Hasanu Kikiću. Tu sam bitku više upamtio po pesnikovom komandovanju nego po njenom značajnom ishodu. Hasan se pred bitku posve uživao u svoj posao. Išao je od desetara do desetara, od vojnika do vođnika od komandira do komandira, i svakom odredjivao polazni položaj i pravac. Bio je veoma zadovoljan

rasporedom koji je izvršio. Ali, čim je odnočeka borba, od Hasanovog rasporeda, gotovo, ništa nije ostalo. I borci i njihove nenosredne starešine kretali su se po svome instinktu, onako kako su ispred sebe osećali neprijatelja, tako da se Hasanu učinilo da je zavládala situacija u kojoj se ne zna ni ko pije ni ko plaća i da u takvom opštem metežu nećemo ništa postići. Pokušao je da utiče na kretanje jedinica onako kako je on to zamislio, ali je ubrzo shvatio da je ispustio komandu iz ruku, a meni je u očajanju rekao da je bitka izgubljena. Udarini bataljon je, međjutim, uspeo da potisne neprijatelja nazad u Mrkonjić Grad. Hasan je bio ušhićen ishodom bitke, ali mu nikako nije išlo u glavu, kako se sve to odigralo mimo njega. Prsnu je u smeh i rekao da su bitku izneli iskusni borci, desetari, vodnici i komandiri, a da bi smo je po njegovom načinu komandovanja "bezbeli" izgubili. Tako je Hasan ratovao. U slobodno vreme je pisao. U vezi prebada na Drenovića u Baraćima, napisao je skeč "Gospodin i gospodja Drenović" i čitao nam ga u nekoj kolibi na Lisini. Pošto je to bila prigodna forma pisanja, a i sam sam bio više literarno nego vojnički nastrojen, učinilo mi se da se i ja mogu baviti takvim poslom. Nakon Hasanovog odlaska, napisao sam skeč "Domobran Francišek dobija odsustvo" i uputio ga u Podgrmeč. Tamo ga je režirao Jure Marek i prikazivao na slobodnoj teritoriji.

*
* *

U vreme boravka našeg udarnog bataljona na mrkonjićkom sektoru, četnici su za sobom imali brojne zločine. Nakon izdaje Uroša Drenovića i Perice Vasića, u februaru, prilikom napada na Mrkonjić Grad, četničke vođe - Vukašin Marčetić, Lazo Tešanović i Rade Radić - niuom pučeva u ustaničkim jedinicama na Manjači i u srednjoj Bosni počinili su masakr nad najistaknutijim narodima borcima iz Bosanske krajine, pa čak i nad doktorom Mladenom Stojanovićem. Na taj način, srpske ustaničke mase koje su odustale od borbe šrotiv italijanskog okupatora, do kraja njegovog boravka u Bosanskoj krajini, upale su pod komandom četničkih vođa u bratoubilački rat koji svakako nisu želele. Upravo, u vreme takvih dramatičnih događaja, mi smo počeli našu akciju na Mrkonjićkom sektoru, sa zadatkom da razbijemo Drenovićev bataljon "Petar Kočić" jedini, koji se u 1941. iz ustaničkih jedinica u Bosanskoj krajini izdvojio kao četnički. Pre njega, to su samo učinili četničke vođe na Tromeđi - pop. Momčilo Dujić sa bataljonom "Petar Mrkonjić" i Brane Bogunović sa bataljonom "Gavrilo Princip". U takvim okolnostima i sa takvim zadatkom, mi smo na mrkonjićki sektor došli sa krajnim podozrenjem i punim nepoverenjem. Računali smo, dakle, da ćemo ovde naići na četnički osinjak. Sa nama u štabu su se gotovo stalno nalazili Kasić Hadžić i Stojan Kovačević, članovi biroa okružnog komiteta KPJ za Jajce i Rade Marjanac i Vaso Butozan, komandant i politički komesar Trećeg krajiškog odreda. Ali ni oni nisu imali uvid u stvarno stanje

na ovom sektoru. U vreme oružanog ustanka ovde izgleda ni je stvorena partijska organizacija, a nakon razlaza sa Drenovićem nisu sačuvane veze ni sa pojedincima - komunistima i skojevcima, a ni sa pojedinim komandirima koji su u vreme oružanog ustanka bili čvrst oslonac NO pokretu. Do našeg dolaska, članovi Okružnog komiteta i članovi štaba Trećeg odreda, više su se kretali po područjima Janja, Pljeve, Ribnika i Glamoča, na kojima su delovali bataljoni "Palagić", "Iskra", "Soko" i "Budućnost" i brojne partijske organizacije sa sreskim komitetima.

*

* *

Naši izveštaji o razbijanju Drenovićevih četnika iz tog vremena, bili su optimistički. U prvom izveštaju, činilo mi se, javljali smo kako smo bili u situaciji da zarobimo Drenovića, a u drugom - da smo razbili četničku grupaciju kod Jasenovih potoka. Bio je to odista pravi četnički osinjak kome je na čelu stajao Tode Noktaš. Još jednom pokušali smo da zarobimo Drenovića. Imali smo obaveštenje da se krije u Mednoj. On je, inače, često boravio u tom selu. Ugledna kuća Milana Lisice, trgovca stokom, bila je stjecište vodećih ličnosti iz ustaničkih dana. U njoj su odsedali i održavali sastanke Djuro Pucar Stari, Danko Mitrov, Miljenko Cvitković, Rada Marjanac, Vaso Butozan, Kasim Hadžić, Muhamed Kazaz i dr. U to vreme kao zamenik komandanta Trećeg krajiškog odreda, na te sastanke je dolazio i Uroš Drenović. U toj kući je

formiran Treći krajiški odred. Sin Milanov, Slobodan, koji je završio građansku školu u Mrkonjić gradu i do rata bio beležnik u opštini na Štrbini, vodio je zapisnik na tim sastancima. Bio je to mlad i u političkom smislu zrela i potpuno opredeljena ličnost. U oktobru 1941. prilikom osnivanja narodnooslobodilačkih odbora u Orovljančana i Mednoj, on je govorio na političkim zborovima, objašnjavajući karakter nove narodne vlasti i ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Tada su Slobodan, Milan Tegeltija i još neki borci u Mednoj nosili petokrake zvezde na svojim kapama. Nije ovde bilo partijske organizacije, ali su u ovom selu živeli šumski industrijski radnici, do rata organizovani u Ursove sindikate i tesno povezani sa radničkom klasom Drvara i njenom borbom. Učestvovali su u tarifnim akcijama i štrajkovima. I u prvim mesecima ustanka za njih je centar oslobodilačke borbe bio slobodni Drvar. Smilja Lukić i Marica Kovačević su delegati za Prvu konferenciju žena u Drvaru, avgusta 1941. godine. Dok su drvarski ustanici, dani na Pločama, zadržavali italijanske snage od prodora u slobodni Drvar, oni ovde sačekaju jednu italijansku kolonu koja je pre pada Drvara prodirala iz Glamoča u Mrkonjić grad. Bilo je to vreme kada je Drenović od četiri zarobljena italijanska motorcikla, tri poslao drvarskom štabu, a samo jedan zadržao za sebe. Na jednom vojno političkom savetovanju ovde u Lisicama, prvi put se pojavio Vukašin Marčetić. On se otvoreno založio za saradnju sa italijanima. Tvrdio je da je to jedini spas za srpski narod. Nije mu bilo teško naći zagovornike za tu tezu, pošto su i drvarski ustanici, nakon pada slobodnog Drvara odustali od

borbe protiv italijanskog okupatora. Nakon izdvajanja svog bataljona kao četničkog, Drenović je i dalje nastavio da se vraća u kući Milana Lisice. Tada još nisu bili na pomoć u četnički zločini.

Kada smo prolazili kroz Mednu u potrazi za Drenovićem, o borbenim tradicijama ovog sela do rata i u prvim ustaničkim danima, mi gotovo ništa nismo znali. Za nas je to bilo Drenovićevo selo u kome on otseda i krije se. Samo tako se moglo dogoditi da podlegnemo lažnim optužbama i neprijateljskim glasinama o najboljim ljudima u ovom selu Milanu Tegeltiji i Slobodanu Lisici i da oni to plate svojim životima. Događaji koji su usledili dolaskom proletera i osnivanjem Trinaeste krajiške NO udarne brigade pokazaće da Drenović osim pojedinaca, nikakvog uticaja nije imao u tom selu. Medna će za Treću sandžačku proletersku brigadu dati 96, a za 13. krajišku oko 200 boraca.

*

* *

Koliko se sećam osim sukoba sa četnicima Tode Noktaša, mi se više nismo oružano sukobljavali sa jedinicama koje su se nalazile pod Drenovićevom komandom. Bilo je kontakata sa pojedinim komandirima, ali zbog uzajamnog neoverenja oni nisu dali rezultate. Nismo samo mi mislili da smo se našli u četničkom osinjaku, nego su i oni znali da mi tako mislimo. Do otvaranja vatre, međjutim nije dolazilo. Računali smo da Drenovićeve čete izbegavaju borbu zbog naše vojničke

premoći. Najzad je došlo do pregovora sa njegovim komandirima. Čini mi se da ih je bilo pet. Među njima su se nalazili Uroš Kopanja iz Trnava, Ilija Savić iz Štrbine ili Medne, Ilija Čivčija iz Podrašnice i neko Došlov iz Pecka. Bile su to ugledne ličnosti iz vremena oružanog ustanka. Do rata su bili šumsko-industrijski radnici, organizovani u URSOVIM sindikatima. Pod njihovom komandom, nalazila se većina boraca, 315 od 350, koliko ih je Drenović tada okupljao. Razgovori sa njima bacili su više svetla na stanje na mrkonjičkom sektoru, nego partijski i vojni izveštaji i drugi naši dokumenti, koji su bili šturi i krajnje nepotpuni. Mi nismo znali da se Drenovićev bataljon našao u krizi od trenutka kada ga je on nazvao, a na gerzovačkoj konferenciji, 10. decembra 1941. legalizirao kao četnički. To prvi put čujem od višeg komandira Uprave, zbog četničkog naziva bataljona "Petar Kočić" većina komandira se je prvi put distancirala od svog komandanta. Od tada su oni, gotovo samo formalno, pod njegovom komandom. Smatrali su ga komandantom bez vojske. Uveravali su nas da su Drenovićeve zagrižene pristalice malobrojne i po svom uticaju beznačajne. Po njima, Drenović je uspeo samo u jednom da pasivizira ustaničke mase. One su sasvim odustale od borbe protiv italijanskog okupatora. Ovi komandiri su bili protiv naše potere za Drenovićem. Rekli su da je to njihova stvar. Svoju nezavisnu poziciju u odnosu na Drenovića, potvrdili su time što su prihvatili da dovedu svoje čete, k nama, u Baraće, gde će položiti zakletvu kao dobrovolajčka vojska i nastaviti borbu zajedno sa nama. Na tome su se razgovori završili. Svima nam je laknulo. Lice Voje

Todorovića je bilo ozareno. Taj prekaljeni ratnik, najbolje je umeo da na suprotnoj strani oseti prave ratnike i da sa njima nadje zajedničku reč. Po postignutom dogovoru, komandiri su krenuli po svoje jedinice. Pošto je bilo kasno, zanoćili su na kraj sela, između Baraća i Gerzova. Ovde se nit moga sećanja prekida. Izvesno je samo jedno -- ovi komandiri su pobijeni. Okolnosti pod kojima se to dogodilo, nisu razjašnjene. Verzije očevidaca su od početka bile protivrečne. U svakom slučaju, bio je to jedan kobni nesporazum, kome je kumovalo podozrenje u trenutku kada je ono, verovatno, moglo biti sasvim prevaziđeno. Vojo se lično sa pravom najviše osetio prevarenim. Njegova komandantska besa je bila pogažena. Ali, najviše je izgubio NOP. Četničke vodje su taj slučaj obilato iskoristile. Vest se pronela i kroz sela Zmijanja i Manjače. Nagomilano nepoverenje premanama, prerašće i u podozrenje.

*

* *

Tok događaja, skratio je naš boravak na mrkonjićkom sektoru preko svakog očekivanja. Dobili smo naredjenje da se prebacimo na Manjaču. Kozarački bataljon je samo protutnjao kroz Manjaču i, nakon nedelju dana, neočekivano prešao na desnu obalu Vrbasa, u srednju Bosnu. Teško je pretpostaviti kakav bi bio ishod da smo koordinirali naše akcije kako je bilo predviđeno. Ipak je izvesno. Mi bismo se kao dominantna vojnička snaga zadržali na mrkonjićkom sektoru sve dok

Treći odred ne bi obezbedio svoje bataljone od četničkog previranja i osposobio ih za svestranu akciju, a Marčetić bi se našao u bezizglednom položaju pred naletom kozaračkog udarnog bataljona, koji je brojao 330 dobro naoružanih boraca. To bi pomoglo da treći odred na svom području i, četvrti na Manjači, na vreme reorganizuju svoje jedinice i obezbede ih od ponovnih četničkih pučeva. Ovako je kombinovani udarni bataljon prerano napustio mrkonjički sektor, a kasno stigao na Manjaču. Iza nas su se ponovo aktivirali Drenović, Noktaš i Perica Vasić i nastavili svoje vršljanje po bataljonima Trećeg odreda. U takvoj situaciji, jedna deo čardačke dobrovoljačke čete na čelu sa Tojinom Vasićem i čedom Miletićem krenuo je za udarnim bataljonom i stigao do Šljivna, dok je glavnina sa Draganom Prolom ostala na Čardaku sve dok je ove četničke vodje nisu razbile, nakon čega su se i borci te čete iz Šljivna vratili svojim kućama. Dragan je prebegao u Pljevu, gde ga je sa "Gvozdenim bataljonom" sačekao Nikola Vještica i 18. maja na zverski način ubio.

*
* *

Polovinom aprila, u Surjanu sam se sreo sa Djurom Pucarem-Starim. Došao je iz Bočca sa Milanom Brankovićem, komandantom razbijenog bataljona "Manjača" i još nekim drugovima. Stari se iznenadio kada me je ugledao u štabu udarnog bataljona. U pismu iz Kozare on mi je samo stavio u zadatak da lično ispratim čete iz Prvog i Petog odreda, koliko se sjećam do Bravskog, a sada me odjedared zatiče u Surjanu.

On nije znao da smo Šefket, Milorad i ja njegov "ispraćaj" preinačili u moj odlazak sa udarnim bataljonom. Smatrali smo, naime da je iz moralno-političkih razloga, radi samih boraca, koji odlaze na nov i nepoznat teren, pored Voje Todorovića, neophodno da krene neko iz štaba odreda. Zbog toga me je odmah upitao. "A šta ćeš ti ovde". Teško je prihvatiti moje objašnjenje. Samo je rekao: "To nisi smeo učiniti. U ostalom o tome ćemo razgovarati drugom prilikom!". U stvari, Stari je tada još uvek smatrao da prilike u Podgrmeču nisu takve da bi ga politički komesar odreda smeo napustiti na tako dugo vreme, a i inače nije voleo da se takva ključna pomeranja vrše bez njegovog znanja. I da je kojim slučajem situacija na Manjači bila povoljnija, on bi me sa lica mesta vratio u Podgrmeč. Dan dva kasnije iz Bočca su u Surjan stigli Kosta Nadj i Lepa Perović. Tad je održano partijsko i vojno-političko savetovanje za područje Trećeg odreda, kome su prisustvovali komandni, politički i partijski kadrovi i iz našeg bataljona kao i sa područja Manjače. Potom se stari vratio u Bočac, a Lepa i Kosta su ostali na Manjači. Sa Starim je u Bočac krenuo i Hasan Kikić.

* *

Borci našeg udarnog bataljona, u svojim matičnim odredima, uspešno su se borili protiv ustaško-domobranskih i italijanskih snaga. Tako su se i naoružavali i odevali i obuvali. Za sobom oni su imali borbenu pozadinu koja ih je bodrila, popunjavala njihove radeve novim, svesnim, mladim

borcima, a ranjene negovala. Svega toga na mrkonjičkom sektoru i ovde na Manjači, nije bilo. Nikakav opipljivi vojnički rezultat nije postignut. Puške se prazne, a do municije se ne dolazi. Iz političkih razloga rekvizija je zabranjena, a narod ništa dobrovoljni ne daje. Ta inače siromašna sela morala su hraniti i četnike i italijanski garnizon u Mrkonjić Gradu. Rezerve u našoj bataljonskoj komori su presušile. Morali smo i mi prići rekviziciji, ali samo onoliko koliko je bilo potrebno da se održi goli život. Najteže je bilo sa presvlakom. Bili smo daleko od svoga kraja, od svoje borbene pozadine. Tamo se taj problem nikada nije postavljao. Ovde, u ovim inače bezrodnim krajevima bili smo se krajnje zapustili. Po nama su milele uši. Pregoneći sa svakodneвно sa četnicima, zanemarili smo redovno pranje rublja, o čemu smo u svojim matičnim odredima strogo vodili računa. Tako je naš udarni bataljon počeo da menja, najpre, svoj spoljni izgled, a onda su se javili i prvi znaci unutarnje krize. Ona se najviše ispoljavala u težnji za povratkom u svoje matične odrede. Borbena sposobnost bataljona nije oslabila. Pred njegovim naletom, Marčetićeви četnici su se rasuli i Drenovićeви. Potpuno predani tom osnovnom zadatku, mi u štabu, potiskivali smo sve te naše sopstvene probleme, pokušavajući da ih rešavamo u hodu. Prilikom boravka Koste i Lepe na manjači, u drugoj polovini aprila i početkom maja, o stanju u našem udarnom bataljonu se malo govorilo. Polazilo se od toga da je u njemu sve uredno. Više je bilo reči o našem nedovoljno političkom radu u narodu. Pale su i kritičke primedbe na naš izgled. Lepa se prosto začudila koliko

smo se, mi u štabu, bili zapustili. Smatrala je da se i pored loših uslova, mogu održavati red i čistoća. Cilj dolaska Koste i Lepe, dakle, nije bio obilazak udarnog bataljona, već da u njegovom prisustvu izvrše reorganizaciju Brankovićevog bataljona "Manjača", da se pruži veća pomoć surjanskoj četi Alekse i Stevana Penića i da se stvori, odnosno, proširi partijska organizacija, prvenstveno domaćim ljudima. Tada je pala i ideja o ostvarenju šestog krajiškog odreda, na području Manjače, odnosno, Zmijanja sa Dragom Mažarom na čelu. Za vreme boravka Koste i Lepe na Manjači, Marčetićevi komandiri tražili su sa nama pregovore. Oni su to i ranije činili, kada nije bilo izgleda da putem sličnih pregovora obnovimo narodnooslobodilačku borbu. Zbog toga se od njih tražilo da polože oružje. Prvi se predao Mišo Azarić, Marčetićev zamenik i komandir 4. čete, uz garanciju da ga se oslobodi odgovornosti. Dobio je garanciju i napustio četu. Bili smo uvereni da ćemo samo tako brže obnoviti Brankovićev partizanski bataljon, stvoriti dobrovoljačke jedinice i ostvariti jedinstvo boraca i naroda, u cilju nastavljanja oslobodilačke borbe na ovom području.

*

* *

O svim pitanjima trebalo je otvoreno razgovarati sa narodom. Dogovoreno je da po svim selima, u kojima borave naše jedinice organizujemo političke konferencije. Ovde nema seoskih narodnooslobodilačkih odbora, partijskih i skojevskih organizacija, antifašističkih organizacija žena i omladine.

Ovde je organizovanje političkog rada padalo na nas same, u vojsci. S tim u vezi doktor Vaso i ja držimo sastanke sa političkim komesarima čete. Tražimo da se u taj masovni politički rad uključe svi - vodni delegati, komunisti, skojevci, borci. Odziv naroda je, međjutim, slab, gotovo nikakav. Pretpostavljamo da naši ne umeju prići narodu. Kritikuemo njihov način rada. Insistiramo da za svaku konferenciju, u svakom selu obaveste svaku kuću i tom prilikom da kažu o čemu će biti reči. Naročito računamo da će se ljudi početi odazivati na skupove nakon sklapanja sporazuma između Uroša Drenovića i ustaških vojnih i civilnih vlasti NDH u Mrkonjić Gradu. Vjerujem da srpske mase zbog počinjenih ustaških zločina ne mogu odobriti takav sporazum. Ništa se na bolje, međjutim, nije promenilo. U duše ovih ljudi teško ulazimo. Reklo bi se da im se više ne ratuje. Pomirili su se sa svim, bez obzira, šta je bilo. Izgleda da im još jedino mi ne damo mira. U traženju puta do tog sveta upadamo u krajnosti

*

* *

U Lokvarima se krije četnički ideolog Brane Lazičić. Izvršili smo pretres svake kuće. Nismo ga našli. Domaćini ništa ne znaju. Neće da znaju. To nas ozbacuje iz koloseka. Zadržavamo u neku pojatu nekolicinu domaćina za koje znamo da su izrazito njegovi ljudi, pod pretnjom da ćemo zapaliti pojatu ako ne progovore gdje je Lazić. Niko ništa nije hteo reći.

Nismo zapalili požatu. Bila je to pretnja rečima. Puštamo ih. Pitamo Voju: Šta misliš, kako na nas gledaju ovi ljudi?

Kako na okupatora, odgovara Vojo. A ja ga pitam, jer isto mislim. Vraćamo se u štab poraženi. Ne vojnički, ne politički, već moralno. Sredstvo kojim smo se poslužili odvratno je nama samima.

Nakon par dana, Lazičić nam je sasvim slučajno dopao šaka. Obavestili smo o tome Kostu i Lepu i oni su došli. Nas troje ga saslušavamo. U međuvremenu, u naš štab su se zaputili seljaci, među njima i oni koje smo pre par dana zatvorili u požatu. Traže da Lazičiću ništa na žao ne učinimo. On im je, kažu, jedini, domaći, učeni čovek. Objašnjavamo im zločine koje su četnici počinili nad narodnim borcima. Seljaci međjučim, uporno tvrde da Lazičić ni na koga nije podigao svoju ruku. Možda i nije ali mi, iako sve o njemu ne znamo, osećamo da je on siva eminencija svih zločina, a to ovi ljudi ne razumeju ili neće da razumeju. I Lazičić se kune pred tim svetom da su njegove ruke čiste. U njegovu zakletvu mi ne verujemo, ali su nas ljudi koji su spremni da za njega dahnu svoj život prisilili da dobro promislimo šta da radimo sa Lazičićem. I mada teška srca pustili smo ga na slobodu.

*

* *

Nije moguće da sav nesporazum dolazi od ovih ljudi. Mora da nešto nije u redu sa nama. Vojnički, mi smo u ofanzivi, a politički u defanzivi. Mi pozivamo ljude na kon-

ferencije, oni se ne odazivaju. Oni tvrde da smo stranci, mi se branimo da nismo. U našoj političkoj akciji nema odlučnosti. Treba početi naredjivati. Treba glasno i jasno reći: stranci su samo okupatori, a svi mi smo domaći ljudi. Mi smo narodnooslobodilačka vojska - partizani i kada ih zovemo na konferenciju ima da dodju. Tako sam razmišljao jednog predvečerja podno sela Stričića, na jednom proplanku, slušajući izveštaje političkih komesara četa o političkom radu u narodu. U jednom trenutku sevnu mi misao "Da li je Lujo Kočić živ"? Do rata je bio na nogama. Svake godine pred zimu on i ostali ovčari, odatle sa Zmijanja spuštali su se, preko Banjaluke, u Lijevo polje. Njihova stada satima bi držala zakrčenu glavnu ulicu od Gornjeg Šehera do Bojića Hana. Nikada Lujo nije propustio da se zaustavi kod banjalučkog preporodilice. Znao je da mladi učitelji vole da vide junaka iz Kočićevog "Jablana". Redovno je svraćao i u kuću moga oca. Dobro su se poznavali. Petar Kočić i moj otac su bili lični prijatelji. Često su zajedno iz Prijedora dolazili u selo Kmećane, u manastir Gomjenicu. Tamo je do 1915. godine iguman manastira bio Gavriilo. On je stric moga oca. U isto vreme otac Petra Kočića - Gerasim je bio jeromonah. I Lena Perović je poveršetak učiteljske škole u Kmećanima bila učiteljica. Učila je njihovu djecu. Moram se raspitati za Luju. Ako je živ, onda smo mi ovde više domaći ljudi, nego sve ovdašnje četničke vođe.

Mimo nas, ćutke minu grupa seljaka u gunjevima. Teraju stoku sa paše. Kažem im da stanu. Oni, kao da ne čuše. Onda im podviknuh po vojnički. Zaustaviše se. Pitam ih ko im

je namro toliki strah da se sa nama ne zdrave. Čute. Vidim iz Stričića su. "da li je Lujo Kočić živ? . Seljaci se zgledaše. "Živ je" kažu. Neko pripita odakle znam Luju. Ja im sve ispričah. Oni se malo raskraviše. Nudim ih cigareta. Stojim. Čutimo. Pušimo. Na rastanku im rekoh da pozdrave Luju i da mu poruče da ga zovem da dodje u naš štab na vidjenje. Nekoliko puta su pitali za moje ime i prezime, ime mogâ oca i nekadašnjeg igumana manastira Gomjenice. Ni je to lako "utvrditi". Obećашe da će Luji isporučiti pozdrav.

*

* * *

U štabu udarnog bataljona, pojavio se Lujo Kočić. Od prvog trenutka, stvorila se dobra atmosfera. Članovi štaba, želeli su da vide Kočićevog junaka. Upustili smo se, najpre u razgovor oko Jablana, šta je stvarno bilo, a šta Kočić dodao? I Lujo se raspričao. Potom se prešlo na domaće teme. Lujo kaže da su došla zla vremena, kad niko nikom ne veruje. Na tuđji se svet, nego ga je strah. A voleo bi on nas čuti. Svet voli razgovor. Kad god hoćemo on će ga upriličiti "A jedan zbor u Stričićima?" Narod najviše voli zborove. Od vajkada, kaže Lujo. I tako reč po reč, dogovorismo se da Lujo za nedelju sazove zbor u Stričićima. čini mi se pred Kočićevim hanom. Neka obavesti svet da će na zboru govoriti komandant partizanske vojske u Bosanskoj krajini, njihova bivša učiteljica u Kmećanima i potomak igumana manastira Gomjenice Gavрила. I svet je došao na zbor. Došlo je sve

što je moglo doći. Nismo podilazili tom narodu. Govorili smo otvoreno. Rekli smo zbog čega ne možemo pregovarati sa njihovim komandantom Marčetićem i sa njegovim komandirima Jovom Mišićem i drugima. Moraju položiti oružje da bismo ostvarili borbu protiv okupatora i njihovih domaćih pomagača, koji su toliko zla naneli, u prvom redu, srpskom narodu. Ljudi su pratili svaku našu izgovorenu reč i u tom trenutku činilo mi se da veruju u ono što govorimo. Na zboru su bile postrojene neke čete udarnog bataljona. Narod se zagledao u njih. Nikada, do tada, ovi ljudi nisu videli vojsku, čija je snaga baš u tome što nije odustala od borbe protiv okupatora i njihovih domaćih pomagača. I ako taj zbor nije mogao preokrenuti svest ovih ljudi na licu mesta, mnogi su ga kasnije u izmenjenim okolnostima pominjali kao događaj, koji im je pomogao da se uključe u redove narodno-oslobodilačke vojske.

*
* *
*

Čete Vukašina Marčetića su se predale i položile zakletvu kao dobrovolja-ka vojska. U štabu Drage Mažara i Voje Mitrova u Gornjem Šljivnu užurbano se radi na formiranju šestog krajiškog odreda "Zmijanje". Milan Branković i DMITAR SMILJANIĆ reorganizuju partizanski bataljon "Manjača". Njega je Vukašin Marčetić razbio u martu mesecu, i preuzevši komandu, stvorio svoj istoimeni bataljon, ali četnički. Sada se Marčetić krije negde u šumi, a Branković se

vraća na svoju raniju dužnost i gotovo od istih ljudi i istog komandnog kadra obnavlja svoj bataljon. Čete su jedino oočšćene od najzagriženijih četnika i sada se u njih raspoređuju komunisti i skojevci pretežno banjalučani - izrasliji na dužnosti političkih komesara čete i zamenika političkih komesara čete i zamenika političkih komesara, a ostali u čete radi formiranja partijskih i skojevskih organizacija i oživljavanja rada. Posmatram taj prizor i nikako se ne mogu da otmem utisku koji je nekako protivrečan. Sve je na početku, a opet kao da je sve odlučeno i definitivno. Osećam život, ali kao posle neke teške preležane bolesti. Izuzev Drage, koji je po prirodi dobra duha i pridošlih kadrova, ostali mi liče na rekonvalescente koji su samo živnuli na prolećnom suncu. Sve se to odvija na nekoj padini, u nekom šoru, u dvorištu neke seoske kuće, pokraj puta što vodi u Dobrnjsko polje. Odavde se lepo vidi Donje Šljivno i njegova škola, malo isturena u polju kao da je pošla u susret Gornjem Šljivnu, pa zastala. Tako reći, do juče je u toj školi bilo sedište štaba Vukašina Marčetića. U njoj je, po našem dolasku u Šljivno, nekoliko dana bio pritvoren njegov komandir Jovo Mišić. Vodila se istraga nad njim. Znali smo za njegove veze sa Urošem Drenovićem i, posebno, sa Lazom Tešanovićem i Radom Radićem. Po svemu što se već tada o njemu znalo, očekivala se najstrožija kazna. U štab udarnog bataljona, međjutim, stalno su stizale delegacije seljaka i tražile da ga oslobodimo. Učinili smo šta je narod zahtevao i vratili Mišića na čelo iste čete kojom je komandovao, ali tek pošto se pred narodom zakleo da će se boriti protiv oku

patora i da nikada neće podignuti svoju ruku na partizane i narodnooslobodilačku vojsku. Mi naravno, nismo poverovali ni u jednu reč njegove zakletve, ali je na nas hrabrujuće delovao nepredvidjeni govornik iz mase koji se Mišiću obratio rečima: "Ako pogaziš zakletvu, mi ćemo ti suditi". Ipak smo tražili najveću budnost u četi u koju se Mišić vratio.

Sada u toj školi, Kosta i Vojo reorganizuju udarni bataljon. Od njegovih šest četa stvaraju dva bataljona i formiraju polubrigade. Vrš se nov kadrovski raspored. Na čelo prvog bataljona koji sačinjavaju čete - petrovačka, mokronoška i prekajska - dolazi Duško Jović i Svetko Kačar, a na čelo drugog koji takodje sačinjavaju tri čete - novska, bihaćka i janjska - Dušan Metlić i Dušan Karan. Formiran je i štab polubrigade. Vojo preuzima dužnost komandanta, a ja dužnost političkog komesara. O formiranju polubrigade, izgleda, nije izdato pisano naredjenje. Otuda se ona u našim dokumentima iz tog vremena, nekada naziva udarni bataljon, a nekad brigada. Ne znam dali se tada uopšte mislilo na stvaranje brigade u Bosanskoj krajini, ali je ova polubrigada, sama po sebi, prvi korak ka njoj. Ona je u suštini prethodnica Prve krajiške NOU brigade.

*
* *

Znali smo da Manjača Koskudeva u domaćim partijskim kadrovima. Oni su malobrojni, neiskusni i nedovoljno uticajni.

U tom pogledu domaći ljudi koji su bili četnički opredjeljeni bolje su se snalazili i ostvarili su veći uticaj na ustaničke mase. U vreme formiranja šestog odreda, u ustaničke jedinice i na teren upućeni su iskusni komunisti, ali opšta situacija na Manjači neće im pružiti mogućnost da ih vojska i narod bolje upoznaju i da ih prihvate kao svoje domaće ljude.

Tek što je Kosta, 6. maja, napustio Šljivno i krenuo u Kozarac, u vezi pripreme naroda na neprijateljski garnizon u Prijedoru, na Manjači su ponovo izbili četnički pučevi. Gotovo preko noći, Marčetić i njegovi komandiri imali su pod svojom komandom ljudi, skoro koliko i polubrigada. Otvorile su se ponovo borbe između nas i četnika u kojima su četnici u svakom pogledu imali prevagu. Nalazili su se na svom terenu. Njihova obavještajna služba je besprekorno funkcionisala. Ipak se nisu usudjivali da se upuštaju u veće borbe sa polubrigadom. Ali su zato partijski kadrovi tek raspoređeni po četama Brankovićevog bataljona jedva spasili glave. Neki su izginuli. Šandor Blekić je na spavanju ubijen. Sa svih strana stizale su slične poražavajuće vesti. Poginuli su Kasim Hadžić i Drago Lang, a iz Bočca nam javljaju da su četnici ubili i Hasana Kikića. Sve se to zbilo munjevito, u jednom trenu. Tada smo mislili da takvom negativnom toku kretanja nećemo stati na put našim postojećim snagama. Zbog toga, Vejo i ja 10. maja iz Šljivna pišemo Kosti: "Naši borci su heroji i to se videlo poslednji put prilikom borbe ali prilikom

borbe ali prilike slabe moral. jer borci uvidjaju da sa ovim snagama ne mogu uništiti bandite. Tako misle i štab brigade i štabovi bataljona. U pismu mi tražimo pomoć od najmanje 100 dobrih boraca bez oružja, pošto ih mi možemo naoružati. A mi smo u stvari, bili izgubili političku bitku. Zbog pretstojeće akcije na Prijedor, koja je u sveukupnim zbivanjima u Bosanskoj krajini i vojno i politički imala centralno mesto, mi, naravno, traženu pomoć nismo ni mogli dobiti, a i sami smo izoleđani, iz šljivna, krenuli pre nego što je naše pismo do Koste moglo stići. Ali ovde se nit noga sećanja potpuno prekida.

*
* *

U kom trenutku i kojim je povodom pala odluka da se povučemo sa Manjače? Izvesno je da se o tom sa Kostom nismo mogli dogovoriti. Neposredno iza njegovog odlaska mi tražimo pojačanje zbog iskrsljih četničkih pučeva. Nešto više svetla unosi Trinkijevo pismo upućeno Kosti. Trinki se sa nama na Manjači sreo prilikom prebacivanja sekretarijata Operativnog štaba iz Bočca u Kozarac. Trinki piše. "Kod dolaska u štab udarne brigade doznao sam da udarna brigada napušta ovaj teren... Biće, dakle, da smo sami odlučili. Odlučile su, zapravo, novonastale prilike. Drugog izlaza nije bilo. Četnici su bili u političkoj ofanzivi. Ona je psihološki iscrpljivala naše jedi-

nice. Borci su to osećali i to im je najteže padalo. Kog smo datuma krenuli iz Šljivna? Ne sećam se. U mojoj svesti, ostala je samo jedna duga mračna noć i kolone naših bataljona koje se kroz nju probijaju. Idemo prema cesti Banjaluka - Sanski Most. Ispred mene je Rato Dugonjić. On batrga, jer spava u hodu. Kada se zatetura ja ga budim, a on se izvinjava. Dve noći, kaže, nije spavao. Ovo je treća. Gde na m se Rato pridružio? Biće u Šljivnu, ali mora da je to bilo u trenutku našega pokreta. Želeo bih da se Ratko naspava, ali zato, izgleda, nema nade. U toku noći, mi nikako ne možemo stići na novo odredište. Pre ovoga, sa njim sam se samo jednom sreo. Bilo je to u oktobru 1940. godine u Sarajevu, na Pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a. Ja sam tamo predstavljao drvarsku skojevsku organizaciju. Izvještaj koji sam tad podneo privukao je Ratinu pažnju svojim optimizmom. Njega je iznenadila brojnost drvarske skojevske organizacije. U pauzi me pitao: "Dokle, onda, mislite još širiti SKOJ?" "Nema granice", odgovorio sam. Bilo mu je drago da to čuje. Video sam da se slaže sa mom, čak i u mom, možda, naivnom preterivanju. Sad mi je krivo što je Rato stigao u Krajinu u ove kritične dane. najpre je prešao kroz srednju Bosnu. Tamo se morao razočarati, a evo sada nas zatiče u povlačenju. Začudo, Rato smatra da je kod nas dobra situacija. Taj utisak je verovatno stekao na savetovanju partijske i skojevske organizacije u polubrigadi. Gde je održano to savetovanje?

Možda u Šljivnu pred povlačenje, a možda u Jošikovim Vodama, u koje smo one mračne noći stigli u zoru. Njegove ocene su bile ohrabrujuće, ali mi snismo mogli biti zadovoljni sa stanjem u pojedinim našim jedinicama. Čini mi se da je težnja boraca za povratkom u svoje matične odrede izbila kao neka erupcija, baš ovde u Jošikovim Vodama. Oslobođenje Prijedora privremeno je stišalo tu težnju koja je u našim jedinicama, zbog izgubljene političke bitke protiv četnika, tinjala kao neka kronična bolest.

*

* "

Oslobođeni su Prijedor i rudnik Ljubija. Dobio sam poziv od Koste da dodjem u Kozarač, gdje je u to vreme bilo njegovo sedište sa sekretarijatom Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Kosta me obaveštava da su odkućili da formiraju Udarnu brigadu. U sastav brigade ulaze oba udarna bataljona naše polubrigade i dva kozaračka - Petra Mećave i Steve Rauša. On smatra da je to sretna kombinacija. Kozarački bataljoni imaju veliko iskustvo stečeno u borbama protiv ustaško domobranskih snaga i Nemaca, a naša dva udarna bataljona pored iskustva protiv ustaško domobranskih snaga imaju dragoceno iskustvo stečeno u borbama protiv Italijana i posebno protiv četnika, koji se nakon sklapanja sporazuma sa ustašama, već otvoreno oslanjaju na

Nemce i postaju glavna smetnja na putu daljeg razvitka narodnooslobodilačkog pokreta. A njegovo je mišljenje da će se Udarne brigada upravo najviše morati orijentisati na borbu protiv četnika, na Manjači, oko Mrkonjić Grada i u srednjoj Bosni. Sada je najvažnije da se izvrše potrebne pripreme u vezi formiranja Udarne brigade. Oni su već doneli odluku o sastavu štaba, a u oslobođenom Prijedoru, kaže, punom parom za vojsku rade dve radionice krojačka i obučarska u kojima imaju prioritet jedinice koje ulaze u sastav brigade, posebno naša dva udarna bataljona, jer je njima, nakon iscrpljujućih borbi protiv četnika to nasušna potreba, osobito u presvlaci. Zbog toga smatra da je neophodno, da se oko opreme naših bataljona Vojo i ja direktno angažujemo. Inače, može se desiti da "izvisimo", pošto radionice rade i za ostale jedinice, pa svi jedva čekaju da se što pre snabdeju. Kosta mi je rekao da ću preuzeti dužnost političkog komesara brigade. Smatrao je potrebnim da me detaljno obavesti o njenom budućem komandantu. Sve što sam tada od Koste čuo o Ivici Marušiću-Ratku u vezi njegovog predratnog revolucionarnog rada, za mene je bilo novo. O tom gotovo ništa nisam znao. Ali ono što mi je Ratko rekao kao "Kozarčani-
nu", potvrdilo je utosak koji sam o njemu stekao u okupiranom Prijedoru u julu u 1941. prilikom prvog našeg susreta. Ratko je bio snažan diverzantski duh. Zajedno sa Bracom Nemetom, on je doputovao u Prijedor sa zadatkom da izvrši jednu krupnu diverziju. Trebalo je potpuno onesposobiti rudnik Ljubiju. U rudniku, njegov brat Miljenko

radi kao inženjer. Bio se potpuno predao tom riskantnom zadatku. Iz njega su podjednako izbijali: odlučnost, samouverenost, nestrpljivost, a ja sam pomislio. On neće dugo živeti. Bilo je to pre početka ustanka. Vreme, međutim, nije radilo za jednu, već za sveopštu diverziju. U Kozari je buknuo opštenarodni ustanak. Rdunik Ljubija se tad nije našao u tom regionu, pa je zadatak morao biti odložen. Ali ono, po čemu se Ratko kao komandant bataljona u Kozari najviše prečuo, bile su upravo njegove diverzantske akcije miniranje železničkog volinjskog mosta i uska-kanje u neprijateljski blindirani voz kod Brezičana. A i u napadu na Prijedor. Taj napad sa svojim klinovima morao je odgovarati Ratkovoj prirodi, pošto je više ličio na dobro smišljenu diverziju nego na išta drugo.

I dok me je Kosta upoznavao sa Ratkovom ličnošću, ja sam se intimno pitao koliko će mi vremena trebati da se srodim sa jednom takvom snažnom ratničkom individualnošću.

Nakon smotre Prve krajiške brigade u Lomovitoj, Ratko i ja smo se popeli u stan učiteljice Mele Bojanić i izašli na balkon. Prebacio je ruku preko mog ramena, rekavši da mu je drago što sam došao na dužnost komesara. On se nada da ćemo se dobro slagati. A u meni je jednako tinjalo kobno predosećanje koje mi se pojavilo prilikom našeg susreta u okupiranom Prijedoru: on neće dugo živeti i, mnogo godina kasnije, sam ga zapisao: "Odlavno se odlučio na dug put i kratak život".

*
* *

Čini mi se da je Krajina najpre usnula Udarnu brigadu. O njoj se na sva strane govori kao da postoji, čak i u zvaničnim dokumentima, a nje još nema. Krajina je bila bremenita partizanskom i ustaničkom vojskom. Uputstvo Vrhovnog štaba da se stvaraju pokretne udarne jedinice čete i bataljoni razbuktalalo je njenu maštu. Najpre je stvoren proleterski bataljon i tad je narod prvi puta nazreo izgled svoje prave vojske. Zbog toga su krajiške žene kitile njegove borca čistim belim peškirima na kojima su izvezle proleterski znak - sro i čekić. Onda su formirana tri udarna bataljona - jedan Kozarački i dva iz ostalog dela Bosanske krajine. Mi sa Kostom u Šljivnu formiramo polubrigadu a u ratnim dokumentima ona se od početka naziva Udarom brigadom. U planu napada na neprijateljski garnizon u Prijedoru stoji da učestvuju i dve čete Udarne brigade, a brigade još nema. Trebalo je nešto krupno da se dogodi da da brigada izroni iz sna u javu. I dogodilo se. Bilo je to oslobodjenje Prijedora. Ono, što je narod sa Partijom, Skojem i svojim prekaljenim borcima, počeo da mašta od pojave proleterskog bataljona, osmislili su najodgovorniji vojni i partijski rukovodioci Bosanske krajine, koji su se u trenutku oslobodjenja Prijedora našli na licu mesta. Bili su to Kosta Nadj, Josip Mažar - Šošić, Lepa Perović Boško Šiljegović i drugi. Pet dana, nakon oslobodjenja Prijedora, Prva krajiška NOU brigada je

u Lomovitoj bila postrojena u svečanom i savršenom vojničkom stroju: 1.186 boraca, među njima 284 člana Partije i 307 skojevaca. Odatle je krenula na svoj trnoviti, ali slavni borbeni put

